

VZTAH MEZI DÉLKOU NEZAMĚSTNANOSTI A VYBRANÝMI OSOBNOSTNÍMI CHARAKTERISTIKAMI NEZAMĚSTNANÝCH

P. Fišer, B. Buchtová

Došlo: 18. června 2010

Abstract

FIŠER, P., BUCHTOVÁ, B.: *The relationship between unemployment duration and selected personality characteristics of unemployed people*. Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun., 2010, LVIII, No. 6, pp. 123–132

The paper presents results of research aimed at the examination of connections between selected personality characteristics and the duration of unemployment in examined people. Our assumption that the duration of unemployment decreases with better education was confirmed. On the other hand, it is also age that plays an important part in finding a new job. The more advanced the age the longer the duration of unemployment. Groups of older individuals were more frequently unemployed for long time. The value of the personality characteristic – perseverance in the Sense of coherence concept prominently decreases with the prolonged unemployment. A conspicuous decrease in the Sense of coherence value – dimension of manageability occurs after one year of unemployment. This prominent decrease is caused namely by results recorded in the group of females.

The number of people composing the social support decreases with the duration of unemployment and with the increasing age, in males particularly. The negative impact of social support on the reintroduction of unemployed people into labour process is mitigated by possible distinctive and firm action orientation and Sense of coherence (namely the dimension of manageability).

long term unemployment, action versus state orientation, Sense of coherence, social support

Nedobrovolné vyřazení práce z osobního života člověka má podle našich i zahraničních poznatků průkazné negativní sociální, psychologické, ale i zdravotní důsledky. Dlouhodobou ztrátou placeného zaměstnání mizí odměna jako hlavní zdroj uspokojování životních potřeb, vzniká osobní i rodinná ekonomická nejistota, ničí se obvyklé časové rozvržení pracovního dne, ztrácí se možnost získávání a udržování pracovních návyků a dovedností. Dlouhodobou nezaměstnaností se vytrácí smysl života, dochází k omezení sociálních kontaktů s přáteli a spolupracovníky, nastává postupný rozklad integrity osobnosti. Vytrácí se aktivity, které byly pravidelnou součástí denního pracovního rytmu člověka.

Ocitne-li se člověk dlouhodobě bez práce, ztratí nejsilnější pojítko s realitou, zmocní se ho nejistota a strach z budoucnosti, později i pochybnosti

o vlastních schopnostech. A tak ztratit práci ve společnosti, kde je placená práce stále ještě spojována s vysokou společenskou i osobní hodnotou a kde je zaměstnání klíčem k životním aspiracím i zdrojem identity a sebeúcty člověka, přináší stresující životní událost (Buchtová, 2002).

V České republice postupně v řadě regionů přibývá lidí, kteří dlouhodobě nenalézají na trhu práce uplatnění, a přitom by většina z nich pracovat chtěla. Stávají se po roce bez práce dlouhodobě nezaměstnanými (absolventi škol, kteří nenašli na trhu práce uplatnění po šesti měsících). V tabulce č. I uvádíme současný stav dlouhodobě nezaměstnaných jedinců v České republice.

Je z ní zřejmé, že dlouhodobá ztráta práce postihuje zejména osoby mladších věkových skupin (údaje v tab. I jsou uvedeny v tisících).

I: Dlouhodobě nezaměstnaní podle věkových skupin a pohlaví¹

I: Long unemployed persons by age groups and sex

Pohlaví	Celkem	Z toho věková skupina				
		15–19	20–29	30–39	40–49	50–59
Abs. v tis.						
Celkem	205,8	6,1	47,0	54,6	47,6	47,2
Muži	91,7	3,7	25,8	21,5	17,4	21,0
Ženy	114,1	2,4	21,2	33,1	30,2	26,2

V našich výzkumech jsme se v roce 1992 (Buchtová, 1992) a v roce 1999 (Buchtová a kol., 2000) zaměřili na zkoumání psychologických a zdravotních důsledků dlouhodobé ztráty práce. V roce 2004 jsme publikovali výsledky rozsáhlého výzkumu (966 respondentů) kvality života dlouhodobě nezaměstnaných v České republice (Buchtová, 2004). Upozornili jsme také na skutečnost, že vysoké procento dlouhodobě nezaměstnanosti má nežádoucí vliv nejen na jednotlivce, nýbrž i na celou společnost. Takto postiženou společnost provází zvýšený výskyt sociálně patologických jevů, což zjišťujeme spíše nepřímo: zvýšenou konzumací alkoholu, nikotinu a drog (zejména u mladých lidí), vyšší nemocností a rostoucí spotřebou léků, vyšším výskytem sebevražedných pokusů (Buchtová, 2006).

Ukazuje se, že sepětí zdravotních problémů, sociálně patologických jevů a nezaměstnanosti je velmi úzké. Nezaměstnanost je tak spíše problémem psychologickým a sociálním než problémem ekonomickým. Z ekonomického hlediska se dlouhodobá nezaměstnanost negativně projevuje zvýšenými nároky na státní rozpočet (na dávky v nezaměstnanosti a na další podpory), na zdravotní a na sociální služby. Je provázána ztrátami na neodvedených daních, ale společenský dopad nezaměstnanosti je komplexní: oslabuje nejen adaptační schopnosti člověka, nýbrž i adaptační schopnosti společnosti a ekonomického systému jako celku.

Primárním cílem našeho šetření bylo zkoumání vlivu délky nezaměstnanosti na vybrané osobnostní charakteristiky nezaměstnaných lidí². Dále jsme se pokusili prozkoumat, je-li tento vliv různý u mužů a žen, nebo zda závisí také na věku a dosaženém vzdělání zkoumaných osob.

Jelikož se jedná v naší zemi o výzkum pilotní, nebylo naší snahou porovnat explorativní závěry s ostatními výzkumy, nýbrž jsme se zaměřili na využití výzkumných závěrů v praxi. Znalost vybraných osobnostních charakteristik dlouhodobě nezaměstnaných jedinců může pomoci pracovníkům úřadů práce při znovuzařazení lidí na pracovní trh. Poznátky mohou být využity i pracovníky rekvalifikač-

ních a školicích středisek při poradenské činnosti s nezaměstnanými lidmi.

V příspěvku se odvoláváme na náš článek z téhož roku (Fišlo, Buchtová, v tisku), ve kterém uvádíme výsledky srovnání vybraných osobnostních charakteristik nezaměstnaných jedinců se skupinou osob zaměstnaných. Máme za to, že tímto srovnáním nabývají naše závěry širší uplatnění a poskytují řadu otevřených otázek pro další bádání.

Mezi zkoumané osobnostní charakteristiky jsme zařadili:

- Činnostní či naopak situační orientaci jedince na jednání po předchozím neúspěchu;
- Smysl pro koherenci, soudružnost (nezdolnost v pojetí Sense of coherence);
- Sociální oporu (šíří sociální síť, kterou má jedinec v zátěžové situaci k dispozici) a spokojenost s jejími nositeli.

VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkumné šetření probíhalo v roce 2004–2005 a zúčastnilo se ho 265 respondentů, z toho 121 nezaměstnaných a pro srovnání 144 zaměstnaných. Výzkum nezaměstnaných jsme realizovali v Moravskoslezském kraji v okresech Frýdek-Místek, Karviná a Nový Jičín³. Zkoumané osoby se během výzkumu zúčastnili rekvalifikačních kurzů organizovaných úřady práce. Výzkumnou skupinu zaměstnaných tvořili lidé, kteří studovali při zaměstnání na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Sběr dat a zpracování dotazníků byly anonymní. Tabulka č. II udává bližší údaje o demografických charakteristikách výzkumného souboru. Ten zahrnoval převážně respondenty do 30 let, z nichž větší zastoupení měly ženy. Převážná většina nezaměstnaných byla dlouhodobě nezaměstnaná (více než 1 rok bez práce). Při interpretaci závěrů práce jsme přihlíželi k těmto skutečnostem.

1 pramen: www.czso.cz, údaj platný ve 2. čtvrtletí 2006

2 Nezaměstnaní respondenti byli z Moravskoslezského kraje, kde je stále vysoká nezaměstnanost (12,7%). Ve snaze najít si práci se zúčastnili rekvalifikačních kurzů organizovaných úřady práce.

3 Na sběru dat nezaměstnaných respondentů v Moravskoslezském kraji se podílela PhDr. Katka Křivá a Mgr. Marta Pavelcová. Oběma patří vřelé poděkování.

II: Demografická struktura výzkumného souboru

II: Demographic structure of the researched group

Charakteristika zaměstnanosti	Nezaměstnaní	Zaměstnaní
Celkový počet	121	144
Muži	30	59
Ženy	91	85
Průměrný věk	29,87 (19–54)	27,29 (18–44)
Vzdělání: ZŠ – základní	7	0
Vyučen – učňovské	10	11
SOU s maturitou – středoškolské	20	0
SŠ, SOŠ – středoškolské	74	103
VOŠ – vyšší odborné	2	10
VŠ – vysokoškolské	8	18
Průměrná délka nezaměstnanosti (v měsících)	19,18 (1–144)	0

METODY VÝZKUMU

Pro zkoumání osobnostních charakteristik nezaměstnaných jedinců jsme použili Antonovského metodu SOC (nezdolnost v pojetí Sense of coherence – smysl pro koherenci, soudružnost). Dotazník mapuje tři klíčové oblasti smyslu pro koherenci (Sense of coherence; Antonovski, 1988), které pomáhají člověku zvládnout náročné životní situace. Jsou to: srozumitelnost (comprehensibility – C), zvládnutelnost (manageability – MA) a smysuplnost (meaningfulness – ME). Jinými slovy, smysl pro koherenci je celková životní orientace vyjadřující rozsah (míru), ve kterém má jedinec vnitřní, trvalý, ale dynamický pocit důvěry, že: 1) podněty z vnitřního a vnějšího prostředí jsou v průběhu jeho života strukturované, předvídatelné a vysvětlitelné; 2) má k dispozici prostředky potřebné k vyrovnávání se s požadavky života; 3) tyto požadavky představují výzvy, které stojí za investici a snahu (Antonovski, 1988). Korelační koeficienty se v našem výzkumu pohybovaly v rozmezí 0,207–0,437. Reliabilita položek (Antonovski, 1979) se pohybuje na úrovni 0,837–0,933 (Cronbachova Alfa).

Pro měření regulace jednání a k ověření stupně plánování při rozhodování a jednání po zkušenostech neúspěchu jsme použili zkrácenou verzi metody autorů Kuhla a kol. – HAKEMP K 2000 (Kuhl, 1998). Tato dotazníková metoda patří k souboru nástrojů zaměřujících se na úplnou, procesně analytickou diagnostiku osobnosti. Je vhodná pro zkoumání psychologických problémů, u nichž jde o zjištění stupně kontroly jednání (resp. regulace jednání) po zážitcích neúspěchu a v procesech rozhodování a plánování jednání. Činnostní orientace na jednání či naopak situační orientace se týká schopnosti člověka regulovat v zátěžových situacích emoce podněcující „sebemotivaci“ (HOP) a v situacích ohro-

žení schopnost regulovat negativní emoce (HOM) – „uklidnit se“. Obě složky orientace na jednání se týkají účinnosti regulace emocí, tzn. schopnosti člověka regulovat emoce v zátěži, příp. ve stresu. Validizační studie prokázaly, že škála HOP vyjadřuje souvislost mezi stupněm záměru provést (dobrovolné) aktivity a rozsahem skutečného provedení. Korelace mezi intencí a provedením jsou výrazně vyšší u lidí zaměřených na jednání nežli u prožitkově orientovaných jedinců. Zevrubný rozbor psychometrických charakteristik metody najdeme v příspěvku Dieffendorfa *et al.* (2000).

Pro zkoumání subjektivního vnímání sociální opory jsme zařadili dotazník SSQ6 (The Social Support Questionnaire) – autorského kolektivu Sarasona⁴ (Sarason *et al.*, 1983). Metoda klade důraz především na subjektivní vnímání sociální opory, které je dle autora důležitější než její skutečný průběh (In: Křivohlavý, 1999). Výsledek „satisfaction score“ vyjadřuje tzv. obecný stupeň uspokojení člověka s jeho celkovým vnímáním sociální opory. Na základě výzkumů se předpokládá, že výsledná hodnota uspokojení je relativně stabilní v čase (výrazně se nemění nejméně po dobu tří let).

VÝSLEDKY⁵

Výsledky výzkumu jsme zpracovávali pomocí statistického programu SPSS PC. Použili jsme parametrické i neparametrické statistické metody: frekvenční analýzu, kontingenční tabulky, chí kvadrát, Mann-Whitney test, Kolmogorov-Smirnov test, T-test, korelační analýzy, analýzu rozptylu, lineární regresi. Analyzovány byly také vztahy mezi prediktory. Jsme si vědomi omezení reprezentativnosti souboru nezaměstnaných; nerovnoměrné zastoupení pohlaví, věku a vzdělání ve výzkumném sou-

4 Podrobný popis metod je uveden v článku Fiło, Buchtová: Srovnání vybraných osobnostních charakteristik zaměstnaných a nezaměstnaných lidí (v tisku).

5 Statistická zpracování dat: Mgr. Petr Fiło, Ph.D., Mendelova univerzita v Brně a Mgr. Petra Boková, FF MU v Brně. Technická spolupráce: Tomáš Psota, student ESF MU v Brně.

boru je dáno všeobecně známými důvody – možnostmi sběru dat, ochotou respondentů, časovými limity výzkumného šetření apod. Tento metodologický nedostatek a další jsou uvedeny v poznámkách pod čarou s čísly^{6, 7, 8}.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a vzděláním

Po rozčlenění délky nezaměstnanosti do pěti kategorií (do půl roku, nad půl roku až 1 rok, rok až 1 a půl roku, 1 a půl roku a 2 a více let) jsme použili Spearmanův korelační koeficient pro výpočet souvztažnosti délky ztráty práce se vzděláním ($\rho = -0,415$; $p = 0,001$). U vybraného vzorku respondentů se nám potvrdil předpoklad, že s vyšším vzděláním klesá délka nezaměstnanosti. Toto zjištění je v souladu s naším starším výzkumem „Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných“ z roku 2001–2002 (Buchtová, 2004).

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a věkem⁶

U nezaměstnaných respondentů jsme opět našli statisticky významnou souvislost délky ztráty práce s věkem (ANOVA: $F = 5,027$; $p < 0,001$). Potvrdil se nám předpoklad, že s věkem roste délka nezaměstnanosti (tabulka č. III). Do tohoto vztahu se však může promítnout jednoduchý fakt, že mladší lidé ještě „nestačili“ být dlouhodobě nezaměstnaní.

Pro ilustraci uvádíme rovněž graf č. 1 znázorňující vztah mezi věkem a délkou nezaměstnanosti.

Příslušníci skupiny věkově starších respondentů (41–50 roků a 51–60 roků) byli častěji dlouhodoběji nezaměstnaní, zatímco příslušníci skupiny mlad-

III: Korelační analýza věku a délky nezaměstnanosti všech respondentů

III: Correlation analysis of age and length of unemployment for all respondents

Délka nezaměstnanosti		
Věk	Pearsonův koeficient korelace	,441(**)
	Sig. p<	0,001
	N	121

** Korelace je signifikantní na hladině 0,01

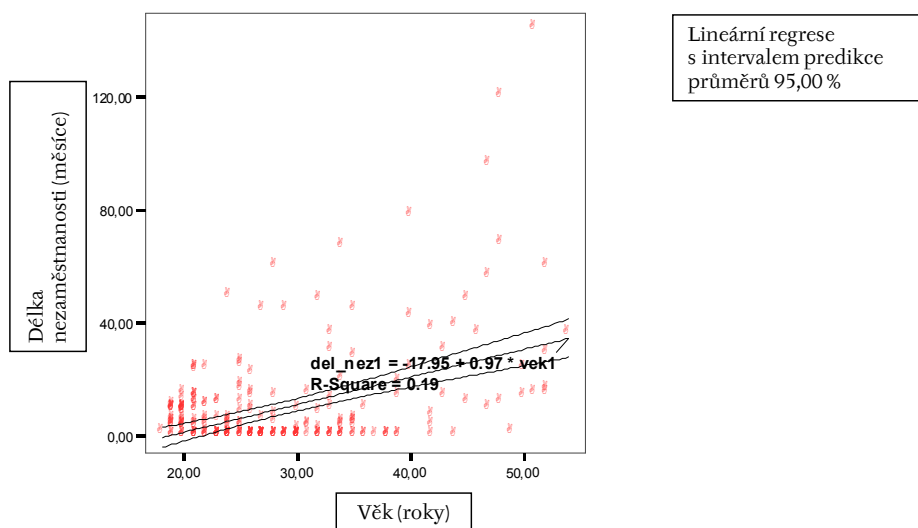
ších respondentů (17–20 roků) byli vícekrát krátkodoběji bez práce.

Pokud jsme zkoumání délky nezaměstnanosti provedli u mužů a žen odděleně, ukazuje se statisticky významná souvislost pouze u žen (ANOVA: $F = 10,5$; $p < 0,001$), a je dokonce vyšší než u celého souboru nezaměstnaných mužů a žen. Zdá se tedy, že pro ženy je starší věk důležitějším faktorem pro délku ztráty zaměstnání než pro muže, jinými slovy, ženy mají s přibývajícím věkem větší pravděpodobnost než muži, že zůstanou déle nezaměstnané.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a vybranými osobnostními charakteristikami nezaměstnaných lidí

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a orientací na jednání nezaměstnaných lidí

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a celkovou orientací na jednání se u nezaměstnaných respondentů statisticky nepotvrdil. V článku Fiš, Buchtová, v tisku, ve kterém jsou stejné osobnostní cha-

1: Vztah mezi věkem a délkou nezaměstnanosti (vyjádřený pomocí lineárních regresních přímek). Ze zobrazení je patrná pozitivní korelace mezi proměnnými.

1: A correlation between the age and the length of unemployment (expressed by linear regression lines). The illustration shows a clearly positive correlation between the variables.

6 Vzhledem k nerovnoměrnému rozložení věku jsme vytvořili následující kategorie věku: 17–20 let, 21–30 let, 31–40 let, 41–50 let, 51–60 let a 60 a více let.

rakteristiky zaměstnaných a nezaměstnaných lidí podrobeny vzájemnému srovnání, najdeme, že orientace na jednání je mezi těmito dvěma zkoumanými skupinami statisticky významně odlišná. U zaměstnaných jedinců se objevuje statisticky významně vyšší orientace na jednání po zkušenostech neúspěchu – škála HOM. Je důležité připomenout, že stejně tak je tomu i u osobnostní charakteristiky smyslu pro koherenci (soudružnost; Sense of coherence). Ta však u nezaměstnaných navíc statisticky významně prokazuje souvislost s délkou nezaměstnanosti – s délkou ztráty práce se její úroveň snižuje. Porovnáme-li osobnostní charakteristiky orientace na jednání a smysl pro koherenci ve spojitosti s pohlavím, věkem a vzděláním zaměstnaných i nezaměstnaných lidí, dojdeme k závěru, že smysl pro koherenci je obecně vzato ve srovnání s orientací na jednání s těmito demografickými proměnnými více spojena (Fišer, Buchtová; v tisku).

Tento celkový trend relativní „nezávislosti“ orientace na jednání na vybraných prediktorech podtrhuje také její vzájemné srovnání se smyslem pro koherenci. Byla totiž potvrzena statisticky významná souvislost smyslu pro koherenci s celkovou orientací na jednání, a to jak u celého souboru respondentů, tak i u skupiny zaměstnaných a nezaměstnaných. U souboru zaměstnaných respondentů je ve srovnání s nezaměstnanými tato souvislost těsnější. Opačná spojitost (orientace na jednání se smyslem pro koherenci) nedosahuje tak významných hodnot (Fišer, Buchtová; v tisku). K interpretaci se tedy například nabízí, že orientace na jednání může být celkově stabilnější, odolnější, samostatnější osobnostní charakteristikou jedince, nebo, že osobnostní charakteristika – smysl pro koherenci (Sense of coherence) je na nezaměstnanost a její délku více citlivá.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a orientací na jednání nezaměstnaných mužů a žen

Nezaměstnané ženy jsou ve srovnání s nezaměstnanými muži více situačně orientovány (ANOVA: $F = 18,684$; $p < 0,001$, Fišer, Buchtová; v tisku). Stupeň plánování při rozhodování a jednání (škála HOP) však u žen s přibývajícím délkou nezaměstnanosti statisticky významně roste ($r = 0,158$ $p < 0,046$). U mužů se žádná statistická významnost mezi délkou nezaměstnanosti a orientací na jednání neobjevuje. Zdá se, že po počátečním „šoku“ ze ztráty zaměstnání, kdy ženám ve srovnání s muži výrazně klesne orientace na jednání (obecně oblast výkonové motivace a zřejmě i aspirací), jsou ženy znovu schopny začít systematicky plánovat a rozhodovat se při hledání nové práce. Fakt, že u žen je ztráta „racionální kontroly“ nad svými emocemi a zaměřením se výhradně na prožívání (spojeno s váhavostí při rozhodování) pouze přechodného rázu, má širší význam a uplatnění.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a orientací na jednání v závislosti na věku či vzdělání nezaměstnaných respondentů se nepotvrdil.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a smyslem pro koherenci (Sense of coherence – SOC) nezaměstnaných lidí

Délka nezaměstnanosti statisticky významně ovlivňuje SOC a její dílčí dimenze C a MA. Čím delší je období ztráty práce, tím menší je hodnota osobnostní charakteristiky SOC, která je významným zdrojem pro úspěšné zvládání zátěžových situací (tab. č. IV).

S délkou nezaměstnanosti (období ztráty práce je kategorizováno po šesti měsících) klesá zejména hodnota dimenze MA – zvládnutelnost, jež vyja-

IV: Souvislost SOC s délkou nezaměstnanosti

IV: The connection between SOC and the length of unemployment

ANOVA Smysl pro koherenci	Kategorie délky nezaměstnanosti	Průměr	Směrodatná odchylka	F	p <
SOC	1 (do 1/2 roku)	144,84	19,78	4,25	0,002
	2 (1/2–1 rok)	139,42	19,92		
	3 (1–1 a 1/2 roku)	129,22	20,99		
	4 (1 a 1/2–2 roky)	129,56	17,29		
	5 (nad 2 roky)	134,93	23,23		
SOC – C	1 (do 1/2 roku)	48,95	8,65	6,182	0,001
	2 (1/2–1 rok)	45,92	8,71		
	3 (1–1 a 1/2 roku)	40,83	10,96		
	4 (1 a 1/2–2 roky)	43,11	9,32		
	5 (nad 2 roky)	42,52	9,14		
SOC – MA	1 (do 1/2 roku)	52,27	7,48	3,874	0,005
	2 (1/2–1 rok)	49,86	8,01		
	3 (1–1 a 1/2 roku)	45,56	7,79		
	4 (1 a 1/2–2 roky)	48,00	5,66		
	5 (nad 2 roky)	49,59	9,95		

N = 265; nezaměstnaní 121

druje vztah mezi vnímáním možností, které má člověk k dispozici, a nároky, které na něho klade okolí. Člověk s rostoucí délkou ztráty práce méně věří ve vlastní schopnosti zvládnout situaci.

Zejména nezaměstnaní respondenti po dobu šesti měsíců se v této dimenzi SOC statisticky významně liší od souboru dlouhodobě nezaměstnaných – 13 měsíců. Po době ztráty práce více než jeden rok tedy nastává velký pokles hodnoty SOC – dimenze MA (viz tab. V).

ve srovnání s muži na poli více závislé (tzn. vnější podněty více ovlivnitelné; Witkin, Moore, Goodenough, Cox, 1977). Stálo by za úvahu porovnat smysl pro koherenci s testy měřícími závislost na poli. Pokud by výsledky u žen potvrzovaly vyšší pozitivní korelace než u mužů, bylo by možné učinit obecnější závěry o ovlivnitelnosti této osobnostní charakteristiky vnějšími vlivy; (v našem výzkumu jsou interpretace tohoto typu v rovině hypotetické, neboť se neopírají o „průřezová“ data). Vy-

V: Souvislost SOC – dimenze MA se ztrátou práce více než 1 rok

V: The connection between SOC – MA dimension and the jobless period over 1 year

Statistická metoda	Kategorie délky nezaměstnanosti, počet respondentů	Kategorie délky nezaměstnanosti	Počet respondentů v kategoriích	Rozdíl průměrů mezi kategoriemi nezaměstnanosti	Sig.
Tukey HSD	1 (do 1/2 roku) N = 35	2 (1/2–1 rok)	34	6,71(*)	0,005
		3 (1–1 a 1/2 roku)	17		
		4 (1 a 1/2–2 roky)	9		
		5 (nad 2 roky)	29		

Nezaměstnaní = 121; rozdíl průměrů je signifikantní na hladině 0,05

Je tedy zřejmá souvislost mezi délkou nezaměstnanosti a SOC – především dimenzí MA; faktor ME (smysluplnost) do tohoto vztahu však statisticky výrazně nevstupuje.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a smyslem pro koherenci nezaměstnaných mužů a žen

Pouze u nezaměstnaných žen délka nezaměstnanosti statisticky významně ovlivňuje SOC – dimenzi C a MA. Jinými slovy, s rostoucí délkou ztráty práce u žen klesá smysl pro koherenci SOC – zejména výše uvedená dimenze C – srozumitelnost a MA – zvládnutelnost, tj. rozsah zdrojů, které má člověk k dispozici ke zvládnutí náročné situace. Ženy ve srovnání s muži hůře nalézají smysl v této zátěžové životní situaci a hůře se s ní vyrovnávají (tab. VI).

Zdá se tedy, že tato osobnostní charakteristika je u žen více ovlivněna vnějšími okolnostmi, tj. tzv. polem. Z obecné psychologie víme, že ženy jsou

užití v praxi se pak opět nabízí nejen při rekvalifikačních školeních, podpůrných programech či dokonce terapiích nezaměstnaných, ale kdekoliv tam, kde je zapotřebí smysl pro koherenci modulovat.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a smyslem pro koherenci ve spojitosti s věkem či vzděláním nezaměstnaných respondentů se nepotvrdil.

Pokud shrneme srovnání délky nezaměstnanosti a orientaci na jednání a smysl pro koherenci u mužů a žen, zjistíme, že v obou případech se pouze u nezaměstnaných žen objevuje statisticky významná souvislost těchto osobnostních charakteristik s délkou nezaměstnanosti. Zatímco smysl pro koherenci žen vlivem délky ztráty práce stále výrazně klesá, orientace na jednání se po prvním „šoku“ ze ztráty práce, kdy rapidně poklesne, časem systematicky zvyšuje, především její dílčí složka HOP (stupeň plánování při rozhodování a jednání). Tato zjištění opětovně podporují naši domněnku o tom, že

VI: Souvislost mezi délkou nezaměstnanosti a SOC (MA a C) nezaměstnaných žen

VI: The connection between the length of unemployment and SOC (MA and C) of unemployed females

ANOVA Smysl pro koherenci	Kategorie délky nezaměstnanosti	Průměr	Směrodatná odchylka	F	p <
SOC – C	1 (do 1/2 roku)	47,38	8,67	3,502	0,009
	2 (1/2–1 rok)	43,59	9,42		
	3 (1–1 a 1/2 roku)	40,00	11,59		
	4 (1 a 1/2–2 roky)	44,13	9,42		
	5 (nad 2 roky)	41,42	10,38		
SOC – MA	1 (do 1/2 roku)	51,45	7,22	3,074	0,018
	2 (1/2–1 rok)	47,91	7,71		
	3 (1–1 a 1/2 roku)	44,60	7,56		
	4 (1 a 1/2–2 roky)	48,75	5,55		
	5 (nad 2 roky)	49,74	11,43		

N = 265; nezaměstnané ženy; N = 91

osobnostní charakteristika orientace na jednání se oproti smyslu pro koherenci jeví vnějšími vlivy méně ovlivnitelnou, a tudíž stabilnější osobnostní charakteristikou. Z poznatků dále pro praxi vyplývá, že nezaměstnaným ženám je zapotřebí pro návrat do psychické rovnováhy a „pohody“ věnovat větší péči ve srovnání s muži. A to jak ze strany příslušných státních institucí, tak zejména ze strany blízkých lidí, kteří jsou jim psychosociální oporou.

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a sociální oporou nezaměstnaných lidí

Dotazníkem SSQ6 jsme nejprve zjistili celkový počet lidí (P_1), kteří tvoří sociální oporu a zprůměrovali jsme míru spokojenosti jedince s nimi (S_1)⁷. Ve druhé části dotazníku jsme u všech položek vypočetli průměrný počet lidí tvořících sociální oporu (P_2) a spokojenost s nimi (S_2)⁸.

Pro interpretace níže uvedených výsledků je dobré připomenout, že dotazník SSQ6 neměří „objektivní“ počet lidí tvořících sociální oporu a spokojenost s nimi, nýbrž „subjektivní“ pocit respondentů o „statusu quo“ sociální opory.

U nezaměstnaných respondentů se objevuje statisticky významný vztah mezi délkou nezaměstnanosti a sociální oporou (P_1) – s délkou nezaměstnanosti klesá počet lidí tvořících sociální oporu (ANOVA: $F = 2,108$; $p < 0,03$).

Vztah mezi délkou nezaměstnanosti a sociální oporou v závislosti na pohlaví a věku nezaměstnaných lidí

Připomínáme, že z celého souboru respondentů (tj. zaměstnaní a nezaměstnaní; $N = 265$) mají ženy ($N = 176$) ve srovnání s muži ($N = 89$) statisticky významně více lidí tvořících sociální oporu (P_1 ; $r = 0,157$; $p < 0,011$). Dále podotýkáme, že stejně tak je tomu u P_1 a P_2 ve vztahu s věkem; s vyšším věkem všech zkoumaných osob statisticky významně klesá celkový počet lidí, kteří jsou jim sociální oporou (P_1 ; $r = 0,201$; $p < 0,001$); (P_2 : $r = 0,179$; $p < 0,003$) (Filó, Buchtová; v tisku).

Z těchto dvou zjištění by mělo logicky vyplývat, že nejvíce ohroženou skupinou by měli být muži staršího věku. Ze statistické analýzy vyplývá, že jak délka ztráty práce nezaměstnaných mužů, tak i věk mužů je ve statisticky významném vztahu k P_2 a S_2 . S rostoucí délkou ztráty práce a s věkem u nezaměstnaných mužů klesá zejména počet lidí tvořících sociální oporu a také spokojenost s nimi (P_2 : $r = 0,103$; $p < 0,042$), (S_2 : $r = 0,148$; $p < 0,011$).

Toto zjištění podporuje náš dřívější závěr – z výzkumu kvality života dlouhodobě nezaměstnaných – že „rizikovou skupinou prožívající ztrátu práce tíživěji než ostatní skupiny nezaměstnaných jsou věkově starší dlouhodobě nezaměstnaní muži“ (Buchtová, 2004).

Dále uvádíme krátké shrnutí dalších výsledků o vzájemné souvztažnosti mezi osobnostními charakteristikami smyslem pro koherenci, orientací na jednání a sociální oporou (podrobné srovnání je uvedeno v příspěvku Filó, Buchtová; v tisku).

Jak u souboru zaměstnaných ($N = 144$), tak i nezaměstnaných respondentů ($N = 121$) jsme zjistili pozitivní korelační vztah mezi SOC (zejména MA) a P_1 , P_2 a S_1 , S_2 . To by mohlo znamenat, že zaměstnaní i nezaměstnaní lidé s narůstajícím MA – dimenzí zvládnutelnosti v SOC mají širší sociální síť a jsou s ní i více spokojeni ($r = 0,383$; $p < 0,001$).

Také mezi celkovou orientací na jednání (především škála HOP) a P_2 ($r = 0,123$; $p < 0,047$) jsme u celého souboru respondentů zjistili statisticky významnou korelaci. Jedinci, kteří více plánují své jednání a rozhodování, uvádějí větší počet lidí jako svou sociální oporu.

Při zkoumání vybraných osobnostních a demografických charakteristik (tj. orientace na jednání, smyslu pro koherenci, zaměstnanosti/nezaměstnanosti, pohlaví, vzdělání a věku) v pozici společně působících prediktorů na délku nezaměstnanosti vystupuje věk v „roli“ nejvýznamnějšího z nich. Na druhém místě signifikantně délku nezaměstnanosti ovlivňuje vzdělání a na místě třetím smysl pro koherenci (tab. VII).

VII: Souvislost délky nezaměstnanosti s demografickými charakteristikami a vybranými osobnostními charakteristikami

VII: The connection between the length of unemployment and demographic characteristics and selected personality characteristics

Koeficienty					
Prediktory	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig. p<
	B	Std. chyba	Beta		
Věk	0,917	0,134	0,412	6,839	0
Vzdělání	2,311	1,022	0,136	2,262	0,025
Smysl pro koherenci	-0,114	0,053	-0,125	-2,139	0,033

Závislá proměnná: délka nezaměstnanosti

7 Pro induktivní statistiku nebyla brána v úvahu důležitost lidí tvořících sociální oporu.

8 Jsme si vědomi toho, že každá položka má odlišné psychometrické charakteristiky a důležitost.

DISKUSE

V našem výzkumu jsme upozornili na skutečnost, že dlouhodobá ztráta práce postihuje převážně mladé lidi. Problém mladých nezaměstnaných má pro společnost závažné důsledky. Pracovní činnost má ve svých začátcích pro mladého člověka nezastupitelnou osobnostně formativní funkci. Práce se podílí na upevňování řádu života, mezilidských vztahů a na pocitu odpovědnosti. Pracovní činnost spolupůsobí při utváření životního stylu. Práce je podmínkou postupné osobnostní nezávislosti a osamostatnění mladého muže a ženy. Absence pracovní činnosti v tomto věku prohlubuje diskontinuitu vývoje osobnosti, která je tím závažnější, čím je jedinec mladší. Délétrující nezaměstnanost narušuje časovou perspektivu, „zónu budoucnosti“, která má centrální význam v chování a jednání mladých lidí. Ztráta orientace na budoucnost se může stát příčinou životní rezignace a lhostejnosti k celkovým kulturním a přírodním podmínkám života. Proto tak často vede k životnímu stylu s rizikovými faktory.

V našich výzkumech jsme opakovaně dospěli k poznatku, že s vyšším věkem roste délka neza-

městnanosti (interpretace tohoto typu se pohybují v rovině hypotetické, neboť nevychází z „průřezových“ dat). Ukazuje se, že pohlaví (závěr z našeho výzkumu) a věk jsou rozhodující pro uplatnění na trhu práce. Je tomu tak i proto, že nedošlo k předpokládané „kapitalizaci“ střední generace, která převážnou část života prožila v předtransformačním období. Chování těchto lidí je tak dosud výrazně ovlivněno faktory minulé doby, které omezují schopnost racionálně reagovat na nové podmínky. Jak jsme již zmínili, v osobnostní rovině jde o nedostatečnou profesní sebereflexi, o snížený pocit odpovědnosti za rozvoj vlastních schopností, o myšlenkovou rigiditu. Jde však také o neprožitou zkušenost změny zaměstnání a ztráty práce, o chybějící schopnost vyrovnat se s pocity méněcennosti při této ztrátě. Vzhledem k odlišné sociální zkušenosti chybí většině našich starších lidí osobní odvaha a ochota investovat do vlastní kvalifikace, schopnost s nadhledem zvládat nepřízně. Ve společenské rovině, zejména ve výrobních organizacích, jde o nedodržování etických pravidel v práci s lidmi, která by se měla stát součástí firemní kultury.

SOUHRN

Provedená šetření zpřesňují odpověď na otázku, proč někteří nezaměstnaní lidé zůstávají dlouhodobě bez práce ve srovnání s ostatními nezaměstnanými. V úvodu naší dvoudílné studie jsme upozornili na řadu faktorů, které zvládnutí situace ztráty práce mohou ovlivňovat. Po zpracování dat docházíme k následujícím závěrům:

Potvrdil se předpoklad, že s vyšším vzděláním klesá délka nezaměstnanosti. Převedeme-li tento poznatek do praxe, lidé s vyšším vzděláním se rychleji uplatní na trhu práce. Toto zjištění je v souladu s našimi poznatky z předchozího výzkumu „Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných“ z roku 2001–2002 (Buchtová, 2004). Na straně druhé ovšem také věk spolurozhoduje o nalezení nového zaměstnání. S vyšším věkem roste délka nezaměstnanosti. Skupiny věkově starších jedinců byly častěji dlouhodobě bez práce. Na význam věku poukázal již ve 30. letech ve svých výzkumech spolupracovník M. Jahodové P. Lazarsfeld. Došel k závěru, že na celkovou výši nezaměstnanosti nemá rozhodující vliv formální stupeň dosaženého vzdělání, ale podstatnější je věk lidí (Buchtová, 2002). Závěry našeho výzkumu týkající se délky nezaměstnanosti toto zjištění rovněž potvrzují.

Délka nezaměstnanosti s úrovní orientace na jednání (činnostní orientaci) po předchozím neúspěchu signifikantně nesouvisí. To potvrzuje také fakt, že ztráta „racionální kontroly“ nad svými emocemi a zaměření se výhradně na prožívání (spojené s váhavostí při rozhodování; dílčí oblast orientace na jednání) je u žen vlivem ztráty zaměstnání pouze přechodného rázu. Postupem času začínají nezaměstnané ženy při hledání nové práce znovu systematicky plánovat a rozhodovat se. U mužů se orientace na jednání ztrátou práce ani s její délkou výrazně nemění.

Hodnota osobnostní charakteristiky smyslu pro koherenci (SOC – Sense of coherence), která je důležitým zdrojem aktivity pro zvládání náročných životních situací, se významně podílí na získání a udržení si práce; tato hodnota se významně snižuje s délkou ztráty práce. Nezaměstnaní respondenti po dobu šesti měsíců se v dimenzi zvládnutelnosti (tj. v rozsahu zdrojů, které má člověk k dispozici ke zvládnutí náročné situace) statisticky významně liší od souboru dlouhodobě nezaměstnaných – třinácti měsíců. Po době ztráty práce více než jeden rok tedy nastává velký pokles hodnoty SOC – dimenze zvládnutelnosti. Tento výrazný signifikantní pokles je zapříčiněn především ženami, což by mohlo znamenat, že ve srovnání s muži hůře nalézají smysl v této zátěžové životní situaci a hůře se s ní vyrovnávají.

Šíře sociální sítě se taktéž významně podílí na zaměstnanosti jedince. S délkou ztráty práce a s rostoucím věkem především u mužů klesá počet lidí tvořících sociální oporu. Tím byl mimo jiné potvrzen náš dřívější náález, že „rizikovou“ skupinou prožívající ztrátu práce tíživěji než ostatní skupiny nezaměstnaných jsou věkově starší dlouhodobě nezaměstnaní muži (Buchtová, 2004). Negativní dopad chybějící sociální opory na opětovné zařazení nezaměstnaných lidí do pracovního pro-

cesu mírní případná výrazná a pevná orientace na jednání a smysl pro koherenci. Ukazuje se totiž, že jednak s narůstající MA – dimenzí zvládnutelnosti v SOC mají zaměstnaní i nezaměstnaní lidé širší sociální síť a jsou s ní i více spokojeni, a také, že větší průměrný počet lidí tvořících sociální oporu respondentů souvisí s jejich větším plánováním při jednání a rozhodování.

dlouhodobá nezaměstnanost, orientace na činnost versus orientace na stav, smysl pro koherenci (nezdolnost v pojetí Sense of coherence), sociální opora

SUMMARY

Conducted inquiries specify more precisely the answer to a question why some unemployed persons remain jobless much longer than other ones. In the introduction to our two-part study, we pointed out a range of factors, which may affect manageability of the situation upon a job loss. After the processing of data from our research, we arrived at the following conclusions: our presumption that the length of unemployment decreases with higher education was confirmed. Translated into practice, individuals with a higher education find a job on the labour market more easily. The finding is in line with the outcome of our previous research „Quality of life in long unemployed persons” from 2001–2002 (Buchtová, 2004). On the other hand, the age has a say in finding a new job, too. Length of unemployment grows with the increasing age. Groups of older individuals were jobless more often. P. Lazarsfeld, the colleague of M. Jahodová, brought to the fore the factor of age in his studies published in the 1930s. He concluded that the total rate of unemployment is not decisively affected by the formal grade but that a much more important factor is the age (Buchtová, 2002). The conclusions of our research concerning the length of unemployment corroborated the opinion.

The length of unemployment does not significantly affect the rate of action potential (action versus state orientation) after a previous failure. This is evidenced also by the fact that the loss of the „rational control” of own emotions and the focus solely on the emotional feeling of the situation (connected with hesitation in decision-making; partial field of action orientation) due to the loss of job is only of transitional character in females. As time goes by, the unemployed females start once again a systematic planning and decision-making when searching for a new job. The action orientation of males does not show any pronounced change due to the loss of job or with the length of the jobless period.

The rate of personality characteristic SOC – Sense of coherence, which is a crucial source of activity for managing critical life situations, participates greatly in obtaining and retaining a job; the value significantly decreases with the length of the jobless period. In the dimension of manageability (i.e. within the range of resources a human being has available to cope with the critical situation), the group of persons unemployed for 6 months differs significantly from the group of persons unemployed for a long time (13 months). This indicates that a great fall occurs in the rate of SOC – dimension of manageability if the jobless period lasts more than a year. This markedly significant decrease is caused mainly by females. As compared with males, females find the sense of life with more difficulties in such a stress situation and their coping with such a situation is worse.

An important role in the employment of an individual plays also the size of the social network. Especially in males, the number of persons constituting the social support decreases with the length of the jobless period and with the increasing age. This corroborates our previous finding that males of higher age unemployed for a longer time form a „risk” group that is oppressed by the loss of job much more than other groups of unemployed (Buchtová, 2004). The negative impact of lacking social support in the re-employment of unemployed persons is mitigated by a possibly existing clear and firm action orientation and Sense of coherence. It appears that with the increasing MA – dimension of manageability in SOC, both employees and unemployed people have a broader social network and are more satisfied with it, and also that a higher average number of persons constituting the social support of respondents relates to the respondents’ better planning for action and decision-making.

LITERATURA

- ANTONOVSKI, A., 1979: *Health, Stress and Coping: New Perspectives on Mental and Physical Well-Being*. San Francisco: Jossey-Bass.
- ANTONOVSKI, A., 1988: *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and stay well*. 2. vyd. San Francisco: Jossey-Bass.

FILO, P., BUCHTOVÁ, B., v tisku: *Srovnání vybraných osobnostních charakteristik zaměstnaných a nezaměstnaných lidí*.

BUCHTOVÁ, B., 2006: Nezaměstnanost – riziko patologických závislostí. In: *Sborník III. mezinárodní konference „Komunitní spolupráce v oblasti drogové problematiky“*. Brno: Centrum vzdělávání I.E.S., 44–48.

- BUCHTOVÁ, B., 2004: Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných. *Československá psychologie*, 48, 121–135.
- BUCHTOVÁ, B. a kol., 2002: *Nezaměstnanost. Psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha: Grada.
- BUCHTOVÁ, B. (Ed.), 2000: *Psychologické a medicínské aspekty nezaměstnanosti*. Brno: ESF MU.
- BUCHTOVÁ, B., 1994: Vývoj a analýza psychologických výzkumů nezaměstnanosti. *Československá psychologie*, 38, 119–130.
- BUCHTOVÁ, B., 1992: *K psychologické dimenzi nezaměstnanosti*. Habilitační práce. Brno: ESF MU.
- DIEFFENDORF, J. M., HALL, R. J., LORD, R. G., STREAN, M. L., 2000: Action – State Orientation: Construct Validity of a Revised Measure and Its Relationship to Work-Related Variables. *Journal of Applied Psychology*, 85, 250–263.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 1999: Moderátor zvládnutí zátěže typu sociální opory. *Československá psychologie*, 43, 106–118.
- KUHL, J., FUHRMANN, A., 1998: Decomposing self-regulation and self-control: The volitional components inventory. In: Heckhausen, J., Dweck, C. S. (Eds.) *Motivation and self-regulation across the life-span*. Cambridge: Cambridge University Press, 15–49.
- SARASON, I. G., LEVINE, H. M., BASHAM, R. B., SARASON, B. R., 1983: Assessing social support: The Social Support Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 127–139.
- WITKIN, H. A., MOORE, C. A., GOODENOUGH, D. R., COX, P. W., 1977: Field-Dependent and Field-Independent Cognitive Styles and Their Educational Implications. *Review of Educational Research*, Vol. 47, No. 1, 1–64.

Adresa

Mgr. Petr Fišo, Ph.D., Ústav lesnické a dřevařské techniky, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, doc. PhDr. Božena Šmajsová Buchtová, CSc., Katedra podnikového hospodářství, Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity, Lipová 41a, 602 00 Brno, Česká republika